

РЕЦЕНЗІЇ

СКЛАДНЕ РЕЧЕННЯ НА ПЕРЕХРЕСТІ МОВИ І ДУМКИ

Палатовская Е.В. Сложное предложение в когнитивно-дискурсивном аспекте: Монография. Киев: ИП “Фірма “Гранма”, 2019. 400 с.

Монографія О.В. Палатовської “Сложное предложение в когнитивно-дискурсивном аспекте” присвячена проблемам вивчення синтаксису в когнітивному вимірі, зокрема актуальним і маловивченим питанням породження і сприйняття складного речення в науково-професійному дискурсі в процесі онлайн-комунікації. На сьогодні когнітивна лінгвістика займає пріоритетні позиції в науковому просторі мовознавства, але ставлення до цієї наукової парадигми поки ще не сформувалося остаточно через широке і недостатньо визначене поле досліджень. Поява рецензованої роботи значною мірою заповнює цю лакуну, знайомлячи читачів з основними ідеями та методами дослідження синтаксису складного речення в межах когнітивно-дискурсивної парадигми.

Авторка ставить перед собою завдання з’ясувати взаємозв’язок поліпредикативних структур поверхневого синтаксису з ментальною граматикою учасників комунікативного акту – мовця та слухача. Основна увага дослідниці сконцентрована на засобах синтаксичного зв’язку між компонентами складного речення, які кваліфікуються як семантична вершина поліпредикативних утворень. Такий ракурс бачення проблеми відзначається науковою новизною в опрацюванні синтаксичної теорії складного речення та цілком вписується в новітню парадигму когнітивної лінгвістики. Дослідження когнітивного потенціалу семантичних вершин здійснено експериментальним шляхом, що надало концепції переконливості.

Робота виконана на матеріалі жанру онлайн-міні-лекцій усного науково-професійного філологічного дискурсу, які вперше введені в дослідницьке поле лінгвістики. Складні речення були вилучені з міні-лекцій, представлених на освітніх порталах Інтернету, а також із фрагментів текстів, дібраних зі створеного авторкою підкорпусу усних лекцій і доповідей у Національному корпусі російської мови. У всьому матеріалі наукові монологи вимовляються без опори на письмовий текст і мають достатньо високий ступінь спонтанності, що є суттєвим чинником для вивчення процесів породження і сприйняття усних складних речень у науковому спілкуванні. Особливий дослідницький інтерес, на наш погляд, викликає також і той факт, що авторами розглянутих наукових монологів виступають люди високої мовленнєвої культури – учені-лінгвісти, чия комунікативна компетенція не викликає сумнівів і може слугувати зразком сучасного наукового мовлення.

Суттєву частину дослідження становлять реакції респондентів, одержані в результаті психолінгвістичних експериментів, оригінальна методика проведення яких може прислужитися в інших наукових розвідках породження і сприйняття синтаксичної структури дискурсу. На особливу увагу заслуговує ще не описане у вітчизняному мовознавстві розмежування експериментальних методик дослідження на онлайн-ові, тобто такі, що відбуваються під час реальної комунікації і дозволяють дослідити динаміку безпосереднього опрацювання вербальної інформації реципієнтом, і офлайн-ові, які фокусуються передусім на лінгвістичній компетенції учасників комунікації й не вимірюються реальним часом (стор. 47–49 монографії). Дослідниця переконливо відстоює доцільність такого розмежування, наводить потрібні аргументи й вдало інтегрує обидві методики у власному дослідженні в експериментальній частині роботи (розділ 3).

Визначення онлайн- і офлайн-методик дослідження мовного матеріалу ґрунтується на положенні, висунутому в когнітивній науці, про те, що мова має два режими існування – офлайн (зберігання) та онлайн (використання), які, здається, корелюють з категоріями свідомості

(у її статичності) та мислення як динамічного процесу. Виходячи з цього положення, Олена Палатовська аналізує стан наукового буття дихотомії понять “мова – мовлення” в сучасному мовознавстві й доходить висновку, що термін “мовлення” за такого підходу стає надмірним і вживається здебільшого за традицією.

Структура роботи зумовлена заявленою в назві проблемою та завданнями, які ставить перед собою дослідниця для її розв’язання. Монографія складається з двох частин – теоретичної та експериментальної, і кожна частина містить два розділи. Таким чином, у праці продемонстровано саму логіку дослідження, що є досить вагомим аргументом доказовості висновків.

У першій частині монографії напрацьовано теоретичне підґрунтя аналізу складного речення в когнітивно-дискурсивному аспекті. Так, у першому розділі авторка показує плідність ментального підходу до вивчення синтаксису шляхом історичного огляду розвитку когнітивних ідей у мовознавстві – від мовознавчих студій О.О. Потебні, антропоцентричних напрацювань ХХ століття до сучасних психолінгвістичних і когнітивних засад вивчення мови і мовлення. В результаті Олена Палатовська формулює як вихідне положення про те, що “мовна діяльність є одним з видів когнітивної діяльності людини, а мовна форма об’єктивує когнітивні структури людської свідомості і мислення” (стор. 43). У другому розділі дослідження ретельно розглянуті досягнення різних наукових шкіл і напрямів, присвячених вивченню складного речення: саме вони становлять теоретичні підстави аналізу цієї синтаксичної одиниці в рецензованій праці.

Друга частина книжки презентує авторську модель і результати багатоаспектного експериментального дослідження усного складного речення в науково-професійному дискурсі, що відбувається без опори на письмовий текст, тобто має високий ступінь спонтанності.

Третій розділ монографії присвячений вивченню складного речення у двох когнітивних перспективах – мовця і слухача, де слушно інтегровані онлайніві й офлайніві методи дослідження: спостереження над науково-професійним дискурсом та його сегментація й інтроспективний аналіз шляхом багаторазового прослуховування; членування дискурсу, що розгортається в онлайнівому режимі, із наступним анкетуванням носіями мови. В результаті дослідниця доходить таких вагомих висновків:

1) у стані емоційної напруги й часового обмеження онлайнівого дискурсу різні мовці – учені, люди високої мовленнєвої культури – для об’єктивації відповідного змісту несвідомо використовують найбільш прості синтаксичні конструкції, в яких семантичні відношення між компонентами виступають у типовому вигляді (переважно – складні речення з домінуючими засобами зв’язку), що визначаються в роботі як прототипічні (стор. 259);

2) слухач у звуковому сприйнятті наукового повідомлення може використовувати різні стратегії (макростратегію або мікростратегію), при цьому синтаксична організація дискурсу, незалежно від обраної стратегії, здійснює істотний вплив на його членування: “сильні” підрядні зв’язки сприймаються як нерозчленовані, а “слабкі” – сурядний і безсполучниковий – можуть розпадатися й піддаватися різним модифікаціям, не впливаючи на загальне розуміння трансльованої інформації (стор. 257).

У висновках до третього розділу авторка монографії наголошує, що саме в спонтанній комунікації представлені вихідні (прототипічні) синтаксичні структури, співвідносні з когнітивними семантико-синтаксичними інваріантами, закріпленими у свідомості носіїв мови. Перевірці цього висновку присвячений наступний четвертий розділ монографії.

Експериментальним шляхом розв’язано питання про 1) наявність у свідомості носіїв мови стійких зв’язків між ментальною репрезентацією тієї чи тієї типової ситуації або ситуативного комплексу та їхньою об’єктивацією в поверхневому синтаксисі у вигляді різних типів речень; 2) встановлення репертуару прототипічних засобів зв’язку у разі його об’єктивації у вигляді складного речення; 3) визначення співвідношення між формальною організацією прототипічної конструкції і типом дискурсу, який вона презентує в зовнішньому висловленні.

Для цього Олена Палатовська розробляє й теоретично обґрунтовує власну експериментальну методичку, що передбачає звернення до мовленнєвої інтуїції носіїв мови за допомогою різних видів психолінгвістичного експерименту (асоціативний експеримент, суб'єктивне шкалювання, трансформаційний метод). Для верифікації отриманих у ході експерименту результатів дослідниця використовує статистичні та корпусні методи дослідження, що значно підвищує їхню валідність. Отримані результати підтверджують авторську гіпотезу про наявність у мовній свідомості базових моделей складного речення з відповідними семантичними вершинами – прототипічними засобами синтаксичного зв'язку, репертуар яких представлено у висновках до монографії. При цьому в усному модусі наукового дискурсу асиметрія щодо виборів засобів зв'язку між частинами складного речення, характерна для нейтрального й наукового мовлення, знімається, тому що мовець витрачає когнітивні зусилля передусім на зміст висловлення, інтуїтивно актуалізуючи з активності свідомості прототипічні сполучникові скріплення (с. 328–329).

Доповнюють текст книжки додатки, у яких наведено матеріали експериментальних досліджень.

Вважаємо, що отримані в дослідженні результати мають не лише вагоме теоретичне значення на шляху до створення новітньої теорії синтаксису складного речення, але можуть знайти практичне застосування для розбудови функціонально-семантичних полів на синтаксичній основі у практиці викладання мови іноземним студентам.

Робота знайде вдячних читачів у колі науковців, викладачів, студентів завдяки ґрунтовному викладу досягнень когнітивної лінгвістики в перспективі активної ментальної граматики, логічному аналізу теоретичних досягнень синтаксичної науки, запропонованій методиці дослідження ментальних основ породження й сприйняття складного речення, а також новому погляду на створення природної моделі мови.

*В. П. Мусієнко,
доктор філологічних наук, професор,
завідувач кафедри російської мови та літератури*